

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди

ШЕПЕТЯК Оксана Тарасівна

УДК 281

**СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН СХІДНИХ
НЕ-ОРТОДОКСАЛЬНИХ ТА СХІДНИХ
КАТОЛИЦЬКИХ ЦЕРКОВ**

09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор,
Яроцький Петро Лаврентійович
Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України,
провідний науковий співробітник відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Кондратьєва Ірина Владиславівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри релігієзнавства

кандидат філософських наук
Мартич Руслана Василівна
Київський університет імені Бориса Грінченка, доцент кафедри філософії

Захист відбудеться "21" грудня 2018 року о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.03 Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України за адресою:
01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України за адресою:
01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий "16" листопада 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук, доцент

О.В. Бучма

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Християнський Схід включає в себе, окрім Церков візантійської традиції, ще дві гілки, зокрема Східні не-ортодоксальні Церкви, до яких належать персько-ассирійська, вірменська, малабарська, сиро-яковитська, коптська, ефіопсько-еритрейська літургійні традиції, та Східні Католицькі Церкви всіх східно-християнських літургійних обрядів. Ключову роль у їх становленні, крім богословських, відіграли також політичні, історичні, культурні та етнічні причини. Вивчення та глибокий філософський аналіз соціально-політичної складової у їх становленні є необхідними для формування повної картини історії та природи східного християнства, його розвитку за сучасних умов. При цьому необхідно враховувати особливу зацікавленість, останнім часом, і активну роль Апостольської Столиці й передовсім Римського папи Франциска до цих проблем в контексті "східної політики" Ватикану у її векторних виявах Рим-Константинополь, Рим-Москва. Це відбувається всупереч надання "Декретом про Східні Католицькі Церкви", ухваленим II Ватиканським собором (1962-1965 рр.) і "Кодексом Канонів Східних Церков" (прийнятий у Ватикані 18 жовтня 1990 р.) цим церквам високого канонічного статусу "Ecclesia sui iuris" – "Церква свого права", що дозволяло Східним Католицьким Церквам підтримувати міжконфесійні відносини з не-ортодоксальними церквами на ґрунті толерантності, плюралізму та історичної, культурної й літургійної ідентичності, що сприяє налагодженню між цими церквами екуменічного діалогу. Саме ці факти надають актуальності темі дисертаційного дослідження.

При детальному філософському розгляді виринають факти, які доводять, що богословські розбіжності, хоч і були офіційними причинами розколів східного християнства, все ж не були їх визначальними чинниками. Головним рушієм руйнування єдності Церкви були соціально-політичні й етно-культурні проблеми. Усвідомлення помилок минулого є найбільш дієвим способом уникнення помилок у майбутньому. Для того, щоби минуле зуміло відіграти свою конструктивну роль у сучасності, воно потребує коректного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у Відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України в рамках теми науково-дослідної роботи "Релігійні ідентичності в контексті культурно-цивілізаційного вибору України" (2017-2019, державний реєстраційний № 0117U002127).

Мета дослідження полягає у вивченні специфіки становлення і функціонування Східних не-ортодоксальних Церков та Східних Католицьких

Церков, їх значення у традиції східного християнства, а також в руслі "східної політики" Ватикану.

В цьому контексті перед дисертацією ставилися наступні **завдання**:

- визначити сутність поняття Східних не-ортодоксальних Церков у комплексі традицій східного християнства;
- зробити філософсько-релігійознавчий аналіз богословських і політичних передумов формування Східних не-ортодоксальних Церков в умовах їх протистоянь візантійській імперській політиці та національних прагнень унезалежнення та самовизначення поневолених Візантією народів;
- з'ясувати сучасний стан та роль Східних не-ортодоксальних Церков у мусульманському культурному середовищі, а також у християнському світі;
- визначити роль і місце Східних Католицьких Церков, літургійно та історично споріднених із Східними не-ортодоксальними Церквами, в умовах "єкуменічної стратегії", опрацьованої Баламандським Документом;
- охарактеризувати сутнісне значення єкуменічного діалогу Католицької та Православної Церкви, актуалізованого Декретом про Східні Католицькі Церкви II Ватиканського Собору та сучасними ухвалами Святого Престолу стосовно подальшого розвитку цих церков;
- уточнити ареали поширення східних літургійних обрядів та окреслити на їх основі сутнісну характеристику східного християнства;
- зробити філософсько-релігійознавчий аналіз статистичних даних поширення трьох напрямів східного християнства: Церков візантійської традиції, Східних не-ортодоксальних Церков та Східних Католицьких Церков.

Об'єктом дослідження є феномен Східних не-ортодоксальних Церков та Східних Католицьких Церков, як комплекс традицій Східного християнства, і вектор сучасної "східної політики" Ватикану.

Предметом дослідження постають філософсько-світоглядні, політично-історичні, культурно-етнічні та конфесійні передумови виокремлення і сучасний стан Східних не-ортодоксальних Церков та споріднених з ними Східних Католицьких Церков із загального моноліту східного християнства та їхня роль у розвитку сучасного східного християнства.

Методи дослідження. В дисертаційному дослідженні використовувалися метод аналізу, застосування якого уможливило виділення істотних рис східного християнства; метод синтезу, завдяки якому виділені аналітичним шляхом елементи зібрані в єдину парадигму; герменевтичний метод, використання якого дозволило долати кола розуміння, спричинені часовою та просторово-культурною віддаленістю; метод порівняння, який ліг в основу співставлення поглядів на поставлену проблему.

Окрім цих методів, які стали основними в роботі, частково були застосовані також інші наукові методи, яких вимагало дослідження, а саме специфічних релігієзнавчих. Це відбувалося з максимальним дотриманням принципів наукової об'єктивності, конфесійної та ідеологічної незаангажованості, толерантності. Відтак, дослідження проведене без елементів конформізму і з вираженням суб'єктивного авторського погляду на поставлену проблему.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розкритті особливостей становлення і сучасного стану Східних не-ортодоксальних Церков і Східних Католицьких Церков, що дозволило виявити не лише богословські, а й інші фактичні обставини, які відіграли в їх формуванні значно вагомішу роль, ніж богословські. Доведено, що стимулом для виокремлення в окремі гілки східного християнства стало прагнення до збереження культурної та етно-конфесійної ідентичності цих церков, щоб вберегтися від імперської експансії Римської імперії і Візантії. На основі філософсько-релігієзнавчого аналізу встановлено, що сучасне християнство Близького Сходу презентується передовсім Східними не-ортодоксальними Церквами і Східними Католицькими Церквами, які посідають особливе місце і відіграють визначальну роль в екуменічному діалозі Католицької і Православної Церкви в контексті "східної політики" Ватикану та її імплементації Святим Престолом у векторних напрямках Рим-Константинополь, Рим-Москва.

В дисертації **вперше обґрунтовані** наступні положення:

- незважаючи на те, що христологічні суперечки V століття стали офіційною причиною виокремлення Східних не-ортодоксальних Церков, його дійсною причиною було прагнення поневолених народів Римської імперії зберегти свою національну і культурну ідентичність та звільнитися від імперської політичної влади у сфері релігійного життя;

- становлення Східних Католицьких Церков, літургійно та історично споріднених зі Східними не-ортодоксальними Церквами, розкриває справжнє значення церковних уній, яким надається сучасне дискримінаційне визначення ідеологією "уніатизму". Християни стародавніх Патріархатів Близького Сходу вважали, що "велика схизма" 1054 року була проблемою відносин Константинополя і Риму, вона не має жодного відношення до інших церков Близького Сходу, оскільки Східні не-ортодоксальні Церкви не мали ніяких відносин з Константинопольською Церквою; становлення Східних Католицьких Церков та їх спорідненість з Римським католицьким престолом сприяло активізації їх єдності зі Східними не-ортодоксальними Церквами;

- Східні Католицькі Церкви, більшість яких були створені в різний час упродовж минулих 400 років, є аналогами помісних Православних церков, з

яких вони вийшли в результаті церковних уній з Римською Католицькою Церквою, а також аналогами Вірменської Апостольської Церкви, Ассирійської церкви Сходу і Коптської Церкви. Із 23 Східних Католицьких Церков 6 мають статус патріархатів (Коптська, Мелькітська, Сирійська, Маронітська, Халдейська, Вірменська), 3 – автономних митрополій (Ефіопська, Румунська, Рутенська), 3 – верховних архієпископств (Українська греко-католицька Церква, Сиро-Маланкарська і Сиро-Малабарська). Інші Східні Католицькі Церкви представлені екзархатами;

- особливістю Східних Католицьких Церков, яка відрізняє їх від Римської Католицької Церкви, є збереження однієї з п'яти східних богослужбових традицій: олександрійської (Коптська, Ефіопська і Еритрейська), західно-сирійської (Сиро-Маланкарська, Маронітська і Сирійська), вірменської (Вірменська Католицька Церква), східно-сирійської (Сиро-Малабарська і Халдейська), візантійської (Албанська, Білоруська, Болгарська, Угорська, Мелькітська, Італо-Албанська, Македонська, Румунська, Російська, Рутенська, Словацька і Українська);

- Східні Католицькі Церкви входять до складу Римської Католицької Церкви і керуються Римським папою за посередництвом Конгрегації Східних Церков. "Декрет про Східні Католицькі Церкви" II Ватиканського Собору (1962-1965 рр.) і "Кодекс Канонів Східних церков" (прийнятий 18 жовтня 1990 р.) надав Східним Католицьким Церквам статус "Ecclesia sui iuris" – "Церкви свого права", що визначило особливу функціональну вагомість цих церков як в спільноті партикулярних Католицьких Церков, так і їх актуалізації в екуменічному діалозі Католицької і Православної Церков;

- незважаючи на зазначену ідентичну вагомість Східних Католицьких Церков і актуалізацію їх сучасного функціонування, Змішана міжнародна Комісія з теологічного діалогу Католицької і Православної Церкви прийшла до висновку, що унії, якими була створена більшість Східних Католицьких Церков, потребують сучасної критичної їх оцінки. У "Баламандському Документі" цієї Комісії, прийнятому на VII її сесії (відбулася у Лівані у червні 1993 р.), зазначається, що "унії не можуть бути прийнятими як форма співіснування церков і як спосіб екуменічного єднання церков";

- ідеологема "уніатизм" в значенні негативної оцінки уній як моделі досягнення єдності церков стала наріжним каменем "східної політики" Ватикану у векторних напрямках Рим-Константинополь, Рим-Москва. По суті, Московський напрям став стратегічним: йдеться про "умилостивлення" Московського патріархату, залучення його до теологічного діалогу ціною девальвації унійних Східних Католицьких Церков, передовсім Української Греко-Католицької Церкви, що, зрештою, було зафіксовано у "Спільний

Декларації" (пункт 25) Римського папи Франциска і Московського патріарха Кирила 25 лютого 2016 р.;

- пом'якшуючи цей удар, завданий Східним Католицьким Церквам, Змішана міжнародна комісія з теологічного діалогу Католицької і Православної Церкви все ж таки гарантувала безперешкодне функціонування Східних Католицьких Церков як "Церков свого права", доручаючи їм сприяти "відновленню єднання зі всіма Церквами-сестрами, що їм найближчі за культурою, історією та церковною традицією", тобто передовсім з материнською Православною Церквою. В такий спосіб була запропонована концепція "подвійного єднання" Східних Католицьких Церков з Католицькою Церквою і Православною Церквою, яка була вперше реалізована Мелкітською греко-католицькою Церквою з Антіохійською Православною Церквою у 1996 році, що сприяло відновлення єдності Антіохійського патріархату і налагодження його екуменічного діалогу з Апостольською Столицею.

В роботі **отримали поглиблене розуміння** наступні положення:

- кожна із сьогодні існуючих Східних не-ортодоксальних Церков вела активний діалог з Католицькою Церквою, що призвело до виникнення Східних Католицьких Церков, літургійно та історично споріднених зі Східними не-ортодоксальними Церквами. Серед 23-ох Східних Католицьких Церков, дев'ять споріднені зі східним не-ортодоксальним християнством, зокрема Халдейська, Сиро-Малабарська, Вірменська, Коптська, Ефіопська, Еритрейська, Сирійська і Сиро-Маланкарська католицькі Церкви;

- Східні Католицькі Церкви сьогодні закликаються Ватиканом, зокрема Конгрегацією Східних Церков, "не існувати в ізоляції", щоб посісти належне їм місце і роль в екуменічному діалозі Католицької і Православної Церкви, "зберігаючи свою церковну і культурну ідентичність"; сприяти поєднанню католиків і православних; з цією метою "підготувати об'єктивну і правдиву презентацію їхньої історії"; опрацювати "узгоджену історіографію", виключаючи в майбутньому будь-який церковний ексклюзивізм, конфесійний прозелітизм і клерикальну експансію, що повинно сприяти прогресу на шляху привернення єдності Католицької і Православної Церкви.

В дисертації **набули подальшого розвитку** наступні положення:

- поняття "дохалкедонський" викривляє історичний факт про походження Східних не-ортодоксальних Церков. У цьому дослідженні запропонована альтернативна термінологія, сформована з урахуванням релігієзнавчої незаангажованості, а саме: для окреслення Церков, які включені до диптиха Константинопольського Патріархату, – терміном "Церкви візантійської традиції", а до тих, Церков, які від VI століття ведуть власну історію незалежно від Церков візантійської традиції, – терміном "Східні не-

ортодоксальні Церкви". У терміні "не-ортодоксальні Церкви" під ортодоксією слід розуміти постанови Вселенських Соборів, які є базовими для віровчення Католицької Церкви, Церков візантійської традиції та більшості протестантських деномінацій;

- поняття Християнського Сходу змінювалось упродовж історії. Сьогодні прийнято визначати як східні ті Церкви, які розвинулись у Східній Римській імперії, як західні ті, які розвинулись у її західній частині. У перші століття християнства використовувався інший географічний поділ світу. Заходом вважалась вся Римська імперія, а Сходом – Персія. Відповідно, всі Церкви, які знаходились на території Римської імперії іменувались західними, а християнська Церква, яка розвинулась у Персії, іменувалась східною. Саме в цьому контексті потрібно сприймати назву Ассирійської Церкви Сходу. Відповідно, категорія "вселенскості" (οἰκουμένη) обумовлювалася межами імперії.

Практичне значення отриманих результатів. Здійснене дослідження сприятиме розширенню загальних уявлень про релігійну ситуацію Близького Сходу та загальну картину східного християнства. Результати дослідження можуть бути застосовані для з'ясування історії та сучасного стану християнства Близького Сходу, богословських та соціо-політичних обставин його становлення, сприятимуть розвитку екуменічного діалогу в цьому ареалі християнської культури. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних курсів для вивчення християнства Близького Сходу, Східних не-ортодоксальних Церков та споріднених із ними Східних Католицьких Церков.

Особистий внесок здобувача. Концепція, зміст і текст наукової роботи розроблено дисертантом самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки, науково-методологічні розробки та ідеї дисертаційного дослідження обговорювалися на методологічних семінарах та засіданнях Вченої ради Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України (2015-2018 рр.). Результати дослідження оприлюднені на наукових конференціях: Міжнародна науково-практична конференція "Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи" (Львів, 22-23 грудня 2017 року), Міжнародна науково-практична конференція "Політологія, філософія, соціологія, психологія: контури міждисциплінарного перетину" (Одеса, 8-9 грудня 2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція "Реформація та поширення протестантизму на Волині" (Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція "Суспільство, держава і Церква у спектрі міждисциплінарних досліджень" (Хмельницький, 1-2 червня 2018 р.),

Наукова конференція "Київські філософські студії" (Київ, 17-18 травня 2018 р.)

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження викладені в 12 публікаціях, написаних без співавторства. З них дві статті було опубліковано в зарубіжних збірниках. У наукометричних і фахових збірниках в Україні опубліковано п'ять статей. У збірниках матеріалів наукових конференцій було оприлюднено п'ять публікацій.

Структура та обсяг роботи. Структура дослідження обумовлена метою і головними його завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких розділений на декілька підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Перший розділ присвячений аналізу наявних досліджень по темі дисертації та її методології задля виявлення проблем і методів дослідження для наступних розділів. У другому розділі розглянуті причини формування Східних не-ортодоксальних Церков (як богословські, так і політично-історичні, етно-конфесійні), а також етапи їхнього розвитку. Третій розділ присвячений вивченню Східних Католицьких Церков, які перебувають в літургійній та історичній спорідненості зі Східними не-ортодоксальними Церквами. У висновках підсумовані результати дослідження. Список використаних джерел налічує 164 найменувань. Загальний обсяг дисертації 215 сторінок, з них основний текст – 198 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, ступінь наукової розробленості, формулюються мета й завдання дослідження, наукова новизна положень, які виносяться на захист, викладаються методологічні основи дослідження і логіка структури роботи, обґрунтовується науково-теоретичне й практичне значення роботи, подаються відомості про апробацію та публікацію основних результатів дослідження.

У **першому розділі "Історіографія проблеми та методологія дослідження"** дані визначення головних понять і термінів, які розглядаються у роботі, представлені історіографія дослідження визначених проблем, його методологічні засади

У **підрозділі 1.1. "Визначення Східних не-ортодоксальних Церков"** показано, що першою проблемою, яка є передумовою аналізу Східних не-ортодоксальних Церков, є визначення основних термінів дослідження. Оскільки Християнський Схід презентується трьома групами Церков, а саме Церквами візантійської традиції, Східними не-ортодоксальними Церквами та Східними Католицькими Церквами. Традиційний термін "Православні

Церкви", який є самоназвою як Церков візантійської традиції, так і Східних не-ортодоксальних Церков, несе в собі конфесійні конотації, а тому не позбавлений односторонності та необ'єктивності. Терміни "дохалкедонські Церкви" та "східні давні Церкви" також несуть у собі викривлення історичної дійсності. Тому в дослідженні обрані терміни "Церкви візантійської традиції" для окреслення тих Церков, які входять до диптиху Константинопольського Патріархату та які перебувають в очікуванні визнання своєї канонічності зі сторони Константинополя, а також термін "не-ортодоксальні Церкви" для окреслення Церков, які виникли у VI столітті внаслідок христологічних суперечок.

У **підрозділі 1.2. "Дослідження не-ортодоксальних Церков у вітчизняній науці"** показано, що в українській науці серед численних досліджень східного християнства два є базовими у розкритті теми, що стала предметом цієї дисертації. Це – "Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан" Олександра Сагана і "Давні Східні Церкви: ідентифікація, історія, сучасність" Ірини Кондратьєвої. Значення цього дослідження, поряд із вказаними вже існуючими працями, обумовлене наступним. По-перше, більшість дослідників звертають увагу на богословські аспекти утворення Східних не-ортодоксальних Церков, тобто христологічні суперечки V століття. Дисертантка, натомість, довела, що політичний та етно-культурний аспекти відіграли значно важливішу роль в утворенні цієї гілки християнства, аніж богословський. По-друге, дослідники, аналізуючи східне християнство, звертали увагу тільки на два його напрями: Церкви візантійської традиції та Східні не-ортодоксальні Церкви, оминаючи увагою його третю гілку – Східні Католицькі Церкви, які в деяких регіонах східного християнства є домінуючим напрямом. По-третє, оскільки невід'ємним аспектом будь-якої релігії є її літургійний обряд, аналіз трансформацій мапи поширення релігійних обрядів є необхідним елементом висвітлення визначеної проблематики.

У **підрозділі 1.3. "Методологічні засади вивчення проблеми Східних не-ортодоксальних Церков"** показано, що в дисертації застосовані методи трьох типів: загальнонаукові, специфічні релігієзнавчі та обумовлені темою дослідження. Із загальнонаукових методів дисертанткою використано традиційні аналіз і синтез. Проводився аналіз історичних даних, особливостей богословських надбань і тлумачень, політично-соціальних процесів і літургійних обрядів. Дані аналізу піддалися синтезу задля виведення загальних тенденцій розвитку Східних не-ортодоксальних і Східних Католицьких Церков. Аналіз і синтез застосовувалися у дисертації з дотриманням принципів науковості, об'єктивності, історичності незаангажованості та різносторонності. Дослідницею поєднано вивчення

попередньо проведених досліджень вітчизняних і зарубіжних учених з ціллю виокремлення ідей та положень, сформованих науковим співтовариством, визначення власної позиції дисертантки щодо усталених наукових традицій та виділення ще недосліджених сегментів, які стають предметом цього дослідження. Також в дисертації наявні власні висновки, які обґрунтувалися визнаними історичними фактами і попередніми дослідженнями, і які стали власним здобутком дисертантки, апробованим у публікаціях та тезах конференцій і винесених на захист в якості наукової новизни дисертації. До специфічних релігієзнавчих наукових методів, використаних у дисертації, належить вивчення релігійних процесів в межах, окреслених предметом дослідження. Утворення, розвиток і сучасність Східних не-ортодоксальних Церков аналізувалися виключно з релігієзнавчої позиції. В міру необхідності в дослідженні присутні методи, притаманні історії та богослов'ю. Для дослідження цієї дисертаційної проблематики важливе значення мали наукові її опрацювання насамперед українських дослідників – Кондратьєвої І.В. і Сагана О.Н. Сучасний контент-аналіз проблем унії, ставлення Святого Престолу до екуменізму Католицької і Православної Церкви та місця і ролі в цьому діалозі Східних Католицьких Церков знаходимо у працях Яроцького П.Л. . Методичні засади українського релігієзнавства, які стосуються і нашої проблематики, теоретично і практично опрацьовані Колодним А.М., Филипович Л.О., апробовані у працях Гаюк І.Я., Стоколос Н.Г., Шеретюк Р.М., Шевченка В.В., Павленка П.Ю., Климова В.В., Бистрицької Е.В., Мартич Р.В. та інших українських науковців.

Другий розділ "Передумови формування Східних не-ортодоксальних Церков" присвячений визначенню богословських та історико-політичних причин формування Східних не-ортодоксальних Церков, а також етапам їх формування.

У **підрозділі 2.1. "Богословський фундамент формування не-ортодоксальних Церков"** доведено, що офіційною причиною виникнення не-ортодоксальних Церков стали христологічні суперечки. Антіохійські богослови, які наголошували на присутності у Христі двох природ, стверджували про присутність у ньому також двох осіб. Цей погляд був окреслений в історії богословської думки як ересь несторіанства, яка була засуджена Ефеським Собором 431 року. Противниками несторіан стали олександрійські богослови, які стверджували, що у Христі одна особа і одна природа. Цей погляд називають ерессю монофізитства, і вона була засуджена Халкедонським Собором 451 року. Православний погляд, натомість, ґрунтується на переконанні, що у Христі дві природи (Божа і людська) та одна особа. Наслідком христологічного спору стало утворення однієї Церкви з несторіанською христологією – Ассирійської Церкви Сходу, та п'яти Церков

із монофізитською христологією – Коптської, Ефіопської, Еритрейської, Сиро-Яковитської та Вірменської Апостольської Церков.

В підрозділі 2.2. "Виникнення не-ортодоксальних Церков як наслідок політичних протистоянь" показано, що богословський диспут, який розгорівся навколо христологічного догмату у V столітті, був лише офіційною причиною розколу християнського світу та виокремлення не-ортодоксальних Церков. Натомість більшість учасників цього процесу керувалися політично-етнічними міркуваннями. Виникнення несторіанства і монофізитства стали для них можливістю заявити свій протест проти імперії, скерувавши свою атаку в сторону віри імператора. Ще однією причиною формування не-ортодоксальних Церков стали відвічні протистояння між двома найдавнішими цивілізаціями світу: Месопотамією-Сирію та Єгиптом, які в давнину боролися за сфери впливу у Благородному Півмісяці, а в християнську епоху перенесли свою антипатію на поприще богословської дискусії.

В підрозділі 2.3. "Церква Сходу в історичному та богословському ракурсах" показано, що існування Церкви Сходу є свідченням величчю і багатогранності християнського світу. На зорі християнської ери антиномія Схід-Захід виглядала зовсім по-іншому, аніж сьогодні. Відносини між Церквами Сходу і Заходу були дуже слабкими. Представники Церкви Сходу не брали участь у житті Церкви Заходу. Після Ефеського Собору до Церкви Сходу проникла несторіанська христологія, яка визначила її віровчення. В силу історичних обставин, особливо мусульманського завоювання Близького Сходу, Ассирійська Церква Сходу перетворилась у відносно невелику конфесію. Втім, вона є чи не найяскравішим свідченням того, як історично-політичні обставини спроможні вплинути на церковну історію. Кордон між Римською і Перською імперіями став кордоном між Церквами Сходу і Заходу, розділивши їхні історії, віровчення, літургійну традицію та благочестя.

В підрозділі 2.4. "Історичні аспекти формування Церков монофізитської традиції" дисертанткою показано, що монофізитська христологія представлена декількома великими східними Церквами, які належать до трьох християнських традицій: західно-сирійської, олександрійської і вірменської. Ці Церкви сформувались унаслідок неприйняття постанов Халкедонського Вселенського Собору і прийняття монофізитської христології. За винятком Вірменської Церкви, яка від свого заснування діяла як автокефальна Церква власної літургійної та культурної традиції, всі інші монофізитські Церкви утворилися шляхом церковного розколу. На теренах свого розташування монофізитські Церкви за кількістю

віруючих значно перевищують православні, що дає їм право вважатися репрезентантами християнства у своїх батьківщинах.

Третій розділ "Східні Католицькі Церкви Близького Сходу" присвячений аналізу тих Східних Католицьких Церков, які історично та літургійно споріднені зі Східними не-ортодоксальними Церквами.

Підрозділ 3.1. "Східні Католицькі Церкви олександрійської і вірменської традиції: екуменічний діалог та сучасність" доводить наступне. По-перше, намагання Церков Близького Сходу відновити єдність із Католицькою Церквою свідчить про те, що Східні не-ортодоксальні Церкви олександрійської традиції прагнули зберегти власну ідентичність, щоб не розчинитися у візантійському культурному просторі. Об'єднання частини Коптської Церкви з Католицькою Церквою було виразником прагнення коптів зберегти одночасно церковну єдність і власну культуру. По-друге, приклад утворення Ефіопської католицької Церкви у XVII столітті показав, що ефіопи також прагнули підкреслення власної ідентичності й виокремлення з коптського культурного простору. Ефіопська унія XIX століття ґрунтувалась на засадах автохтонної культури, і це дало можливість Ефіопській і Еритрейській Католицьким Церквам знайти своє місце в релігійному житті цих народів. По-третє, історія Вірменської Католицької Церкви є дуже промовистою. Утворення Килікійського Католицького Католикосату та Львівської вірменської католицької архієпархії свідчать про те, що унія можлива тільки тоді, коли Церква залишається вільною від політичних впливів.

У підрозділі 3.2. "Східні Католицькі Церкви сирійської традиції: екуменічний діалог та сучасність" проведений аналіз становлення, розвитку та сучасності Східних Католицьких Церков сирійської традиції та доведене наступне. По-перше, сьогодні як східно-сирійське, так і західно-сирійське християнство презентується Католицькими Церквами. По-друге, становлення Східних Католицьких Церков обох сирійських традицій свідчить про специфічне розуміння християнами Близького Сходу великої схизми 1054 року. Відповідно до їхніх переконань, велика схизма була розірванням відносин Риму і Константинополя, а християни Близького Сходу не вважали, що мають відношення до цієї проблеми відносин. Тому становлення Східних Католицьких Церков сирійської традиції у цьому регіоні презентувалось не як акт укладення унії, а як відновлення відвічної єдності Церкви. По-третє, історія становлення цих Церков розкриває особливості їхнього розуміння складних сторінок християнської історії, передовсім Хрестових походів. Невідомо, чи змогли б мароніти вижити в мусульманському світі, якщо би не Хрестові походи, які врятували Маронітську Церкву. За час панування хрестоносців на Близькому Сході мароніти зросли кількісно та утвердили

власну ідентичність. Наснага, отримана ними в період Хрестових походів, дала маронітам можливість настільки зміцніти, що вони й до сьогодні залишаються нездоланною для мусульман силою. Особливим наслідком Хрестових походів для Маронітської Церкви було її знайомство з Католицькою Церквою. Мароніти вважали, що вони ніколи не розривали свого зв'язку з Римом.

У підрозділі 3.3. "Сучасний екуменізм і Східні не-ортодоксальні Церкви" доведено, що ці Церкви здійснили неймовірно вагомі кроки в напрямі об'єднання. Створення Католицько-православної Змішаної богословської комісії дало можливість обговорювати богословські проблеми. Проте робота цієї комісії не завжди відзначалась високим рівнем якості. У 90-х роках ХХ століття Змішана комісія стала жертвою політичних амбіцій Московського Патріархату та зосередила свою увагу виключно на невігідному для РПЦ відродженні Східних Католицьких Церков, зокрема легалізації УГКЦ. Яскравим прикладом такого спотворення змісту екуменічного діалогу став Баламандський документ. Утім, останні сесії Змішаної комісії відродили богословський дискурс екуменічного діалогу. Східні не-ортодоксальні Церкви не ведуть ніякого ґрунтового діалогу з Церквами візантійської традиції, а їх витіснення з екуменічного процесу свідчить про неповноту останнього. Той факт, що кожна із гілок східного християнства веде власний діалог із Католицькою Церквою, але неспроможна сісти за стіл переговорів між собою, свідчить про те, що східне християнство потребує ґрунтового перегляду власних уявлень про Христовий заклик до єдності. Важливим кроком у відносинах Католицької Церкви до Східних не-ортодоксальних і Східних Католицьких Церков стали постанови Другого Ватиканського Собору та ухвалені у 1990 році "Кодекс Канонів Східних Церков". Цими документами Святий Престол надав Східним Католицьким Церквам статус "Ecclesia sui juris" – "Церкви свого права".

Підрозділ 3.4. "Стан сучасного східного християнства" присвячений статистичному аналізу, який дає підстави стверджувати наступне: по-перше, впродовж історії християнства Церкви візантійської традиції, які сформувались у першому тисячолітті, втратили домінантне становище у Християнському світі; по-друге, приблизна загальна кількість віруючих Церков візантійської традиції, сформованих у першому тисячолітті, втричі менша за кількість віруючих Східних не-ортодоксальних Церков, і тільки у 1,5 рази перевищує кількість віруючих Східних Католицьких Церков; по-третє, на основі наведених статистичних даних доречним є твердження про те, що історичне східне християнство презентується не Церквами візантійської традиції, а Східними не-ортодоксальними Церквами; по-четверте, кількісні відмінності Церков візантійської традиції та Східних

Католицьких Церков при загальному огляді відрізняються несуттєво; по-п'яте, в окремих регіонах ареалу поширення Церков візантійської традиції домінують різні напрями східного християнства.

У підрозділі 3.5. "Літургійні обряди в контексті візантійської культурної експансії" показано, що аналіз мапи ареалів поширення літургійних обрядів східного християнства дозволяє зробити низку висновків. Перше, літургійний обряд є одним із базових елементів релігії, позаяк він є вираженням релігійної віри засобами національних культур. Друге, до сьогодні збереглися п'ять східно-християнських літургійних обрядів. Третє, всі Церкви візантійської традиції дотримуються виключно візантійського літургійного обряду. Інші обряди були витіснені з благочестя Церков, які потрапили під політичний вплив візантійського обряду. Четверте, олександрійський, вірменський, східно-сирійський та антиохійський обряди збережені у Східних Католицьких та Східних не-ортодоксальних Церквах. П'яте, аналіз мапи поширення східно-християнських літургійних обрядів свідчить про культурну експансію Візантії та Константинопольського Патріархату.

У **Висновках** дисертантка підсумовує, що християнство є не тільки найбільшою релігією світу, а й величезним і багатогранним культурним феноменом. Впродовж історії в ньому сформувались численні напрями, конфесії і літургійні обряди. Сьогодні у християнстві прийнято виокремлювати два великі блоки: західне та східне християнство. До західного християнства прийнято включати Католицьку Церкву та численні протестантські Церкви і спільноти, а до східного належать три напрями – Церкви візантійської традиції, Східні не-ортодоксальні Церкви і Східні Католицькі Церкви.

Історія виокремлення цих напрямів та співвідношення між ними є предметом цього дисертаційного дослідження. Проведений аналіз історичних фактів, тенденцій, богословських напрацювань та попередніх релігієзнавчих досліджень дає підстави зробити висновки, які дозволили розкрити природу співвідношень гілок східного християнства та його особливості.

1. Церкви візантійської традиції та Східні не-ортодоксальні Церкви у своїх офіційних назвах іменують себе православними, наголошуючи цим на істинності свого віровчення та еретичності віровчення інших конфесій. Ця термінологія допустима у внутрішньо-богословському дискурсі та у самоназвах релігійних організацій. Однак використання цієї термінології у релігієзнавстві породжує плутанину і непорозуміння. Визначення ступеня істинності віровчення не є прерогативою релігієзнавчих досліджень, а тому термінологія, яка у богословському дискурсі є конфесійно забарвленою, варто уникати в релігієзнавстві.

2. Необхідною передумовою адекватного аналізу східного християнства є з'ясування змісту ключових категорій і понять. По-перше, на зорі виникнення і поширення християнства дихотомія Схід-Захід мала зовсім інше значення, аніж сьогодні: Заходом вважалися межі Римської імперії, а Сходом – Перську імперію. Відтак, Церкви, які сьогодні вважаються східними в минулому вважалися західними. Яскравим прикладом цього поділу є Ассирійська Церква Сходу. Оскільки вона розвинулась в межах Персії, то й у свою назву вона включила термін "Схід", чим підкреслювала своє розташування. Відповідно до дихотомії Схід-Захід визначалось поняття "вселенної". Вселенною було прийнято іменувати імперію: Римська імперія – одна вселенна, а Персія – інша.

3. Офіційною причиною виокремлення Східних не-ортодоксальних Церков стали насамперед христологічні суперечки V століття. В цей період історії Церкви виникли дві ересі, які Церква не змогла здолати повністю. Представники антиохійської богословської школи сформуvalи вчення несторіанства, відповідно до якого іпостась є індивідуалізацією усії, а тому, оскільки у Христі дві усії (Божа і людська), то в ньому наявні дві іпостасі, пов'язані між собою особою єднання. Це вчення було засуджене Єфеським Вселенським Собором 431 року. Оскільки несторіанство зазнало переслідувань у Візантії, то його представники перебрались до Персії, принісши його зі собою. Так, несторіанство влилось у віровчення і благочестя Ассирійської Церкви Сходу. Надмірне загострення уваги на богословській концепції Кирила Олександрійського призвело до формування протилежної до несторіанства ересі – монофізитства, відповідно до якої людська природа у Христі повністю поглинута Божою, а тому в ньому не тільки одна особа, а й одна природа. Ця ересь була засуджена Халкедонським Вселенським Собором у 451 році. Проте прихильники монофізитства не погодились з рішенням Собору.

4. Незважаючи на те, що офіційною причиною виокремлення Східних не-ортодоксальних Церков прийнято вважати христологічні суперечки V століття, то вони стали лише поштовхом для поділу Церков, а не його головною причиною. Більшість мирян (і навіть частина духовенства) не тільки не розуміли суті богословської дискусії, а й не намагалися в неї вникнути. Справжньою причиною вкорінення несторіанства в Ассирійську Церкву Сходу були політичні обставини.

5. В основі формування Коптської, Ефіопської, Еритрейської, Сиро-Яковитської, Сиро-Маланкарської та Вірменської Церков також лежали соціально-політичні та історично-світоглядні причини. Двома найбільшими центрами поширення монофізитства стали Сирія і Єгипет. Опинившись у статусі колоній Риму, ці культури не могли з цим змиритися. Вони побачили

в монофізитстві можливість сформувати опозицію імператору та візантійському уряду. Під час розколів VI століття монофізитську христологію підтримали в більшості представники автохтонного населення Сирії і Єгипту, а халкедонську христологію сповідували греко-римські колонізатори Близького Сходу. Розділення Церков у VI столітті свідчить про те, що Церкві вкрай важко вирішити внутрішні проблеми, якщо до них домішується політична й етична складові.

6. Особливим феноменом східного християнства є Східні Католицькі Церкви, які дотримуються східних літургійних обрядів і перебувають у єдності з Католицькою Церквою. Дев'ять із них літургійно та історично споріднені зі Східними не-ортодоксальними Церквами. В усіх, без винятку, Східних не-ортодоксальних Церквах з'являлись намагання відродити єдність із Католицькою Церквою. Однак різноманітні політичні обставини перешкоджали збереженню єдності. В повному складі єдність із Апостольською Столицею зберегла тільки Маронітська Церква. Важливим висновком, який випливає з аналізу історичних подій цих Церков, є те, що Східні не-ортодоксальні Церкви єдналися тільки з Католицькою Церквою. Головною причиною небажання об'єднуватися з Церквами візантійської традиції і успішність спроб відновити єдність із Католицькою Церквою полягала в тому, що в межах Католицької Церкви Східні не-ортодоксальні Церкви змогли зберегти свою ідентичність, богослужбову мову, літургійний обряд та етичну самобутність.

7. Утворення Східних Католицьких Церков, споріднених зі Східними не-ортодоксальними Церквами, виражає особливе розуміння унії, яке у вітчизняній популярній літературі викривлене російською та радянською пропагандою. Представники цих Церков вважали, що вони не об'єднуються з Католицькою Церквою, а тільки уточнюють історичний факт – вони ніколи не відділялись від неї. Велика схизма 1054 року була розривом відносин між Римом і Константинополем, тобто між двома Помісними Церквами. Однак, до цих подій жодного відношення не мали інші Помісні Церкви. Ані Антіохійський, ані Олександрійський, ані Єрусалимський Патріархати не брали участі у цьому розколі, а тому не вважали себе його учасниками. Однак, на Східні не-ортодоксальні Церкви Константинопольський Патріархат впливу не мав, тому їм переконання про всезагальність великої схизми нав'язати не вдалося.

8. Будь-які теоретичні міркування потребують емпіричного унаочнення. Серед більшості християн поза межами Близького Сходу домінує переконання про те, що Християнський Схід презентується Церквами візантійської традиції, тобто між східним християнством і конфесійним православ'ям встановлюється тотожність. Статистичні дані яскраво свідчать

про хибність такого переконання. Переважна більшість християн ареалу поширення східно-сирійського обряду – католики. Більшість християн в ареалі поширення антіохійського обряду є католиками. Переважна більшість християн олександрійської і вірменської традицій належать до Східних не-ортодоксальних Церков. Отже, в жодному із чотирьох ареалів поширення Східних не-ортодоксальних Церков Церкви візантійської традиції не є домінуючими.

9. У східному християнстві до сьогодні збереглися п'ять літургійних обрядів: олександрійський, східно-сирійський, антіохійський, вірменський і візантійський. Впродовж історії ареал поширення цих обрядів змінювався. Олександрійський обряд сьогодні використовують шість Церков, з яких три належать до Східних не-ортодоксальних (Коптська, Ефіопська і Еритрейська Церкви), і три належать до Східних Католицьких Церков (Коптська, Ефіопська і Еритрейська Католицькі Церкви). Антіохійський обряд використовують три Церкви: Сиро-Яковитська, Сирійська Католицька і Сиро-Маланкарська Католицька. Східно-сирійський обряд використовують три Церкви: Ассирійська Церква Сходу, Халдейська Католицька і Сиро-Малабарська Католицька Церкви. Вірменський обряд використовують Вірменська Апостольська і Вірменська Католицька Церкви. Всі інші східно-християнські Церкви використовують візантійський обряд. Отже, всі, без винятку Церкви візантійської традиції, послуговуються візантійським обрядом. Натомість, жодна Східна не-ортодоксальна Церква візантійський обряд не використовує. Причини поширення візантійського обряду в Європі зрозумілі, позаяк країни Східної Європи приймали християнство з Візантії, і разом із ним переймали візантійський обряд. Однак, поширення цього обряду на Близькому Сході є неприродним. Поширення візантійського обряду на Близькому Сході є прямим наслідком імперської політики Візантії і Константинопольського Патріархату, який, використовуючи свою політичну міць в Османській імперії, витіснив автохтонні літургійні обряди та майже насильно ввів їх у сферу свого культурного простору.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ Фахові і зарубіжні наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шепетяк О.Т. Ассирійська Церква Сходу: філософсько-релігієзнавчий огляд. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – Київ: В-во "Гілея", 2017. – Випуск 124(9). – С. 210-214.
2. Шепетяк О.Т. Политические причины формирования восточных не-ортодоксальных Церквей. // სამეცნიერო ჟურნალი "ხელოსუფლება და საზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა)" – Научный журнал

- "Власть и общество (История, Теория, Практика). – № 3 (43). – Тбилиси: АОД, 2017. – С. 145-155.
3. Шепетяк О.Т. Христологічні суперечки V століття та їхня роль у формуванні не-ортодоксального богослов'я. // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: науковий журнал. – Дніпро: ДНУ ім. Олеса Гончара, 2017. – Випуск 3 (18). – С. 49-56.
  4. Шепетяк О.Т. Східні Католицькі Церкви західно-сирійської традиції: історія і сучасність. // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – № 1-2(29-30). – С. 175-180.
  5. Шепетяк О.Т. Сиро-Яковитська і Коптська Церкви як виразники східного християнства. // Українське релігієзнавство. № 84 – Київ: УАР, 2017. – С. 94-101.
  6. Шепетяк О.Т. Восточные Католические Церкви ассирийской традиции: становление и современность. // სამეცნიერო ჟურნალი "ხელოსუფლება და საზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა)" – Научный журнал "Власть и общество (История, Теория, Практика). – № 1 (45), Том 2. – Тбилиси: АОД, 2018. – С. 104-113.
  7. Шепетяк О.Т. Статистичний аналіз співвідношення кількості віруючих Християнських Церков Близького Сходу. // Українське релігієзнавство. № 86. – Київ: УАР, 2018. – С. 4-12.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Шепетяк О.Т. Богословські та історично-релігієзнавчі аспекти становлення Східних не-ортодоксальних Церков. // Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 22-23 грудня 2017 року). – Львів: ГО "Львівська фундація суспільних наук, 2017. – С. 25-29.
9. Шепетяк О.Т. Актуальність вивчення східної християнської традиції. // Політологія, філософія, соціологія, психологія: контури міждисциплінарного перетину: Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 8-9 грудня 2017 р.). – Одеса: Національний ун-т "Одеська юридична академія", 2017. – С. 70-73.
10. Шепетяк О.Т. Політичний чинник церковного розколу V-VI століть. // Реформація та поширення протестантизму на Волині: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р.). / За наук. ред. М.П. Костюка. – Луцьк: ПВД "Твердиня", 2018. – С. 14-17.
11. Шепетяк О.Т. Християнство Близького Сходу: сучасний стан та усталені міфи. // Суспільство, держава і Церква у спектрі міждисциплінарних досліджень: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної

- конференції (Хмельницький, 1-2 червня 2018 р.) / За дер. Заславської О.О., Мудракова В.В., Ювсечка Я.В. – Хмельницький, 2018. – С. 121-123.
12. Шепетьак О.Т. Різноманіття і багатогранність християнського сходу. // Київські філософські студії: Матеріали наукової конференції (Київ, 17-18.05.2018р.): тези доповідей. // За заг. ред. проф. Р.О. Додонова. – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. – 2018. – С. 169-172.

АНОТАЦІЯ

Шепетьак О.Т. Становлення та сучасний стан Східних не-ортодоксальних та Східних Католицьких Церков. – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – Київ, 2018.

В дисертації розкриті особливості становлення і сучасного стану Східних не-ортодоксальних Церков і Східних Католицьких Церков, що дозволило виявити не лише богословські, а й інші фактичні обставини, які відіграли в їх формуванні значно вагомішу роль, ніж богословські. Доведено, що стимулом для виокремлення в окремі гілки східного християнства стало прагнення до збереження культурної та релігійної ідентичності цих церков, щоб вберегтися від імперської експансії Римської імперії і Візантії. На основі філософсько-релігієзнавчого аналізу встановлено, що сучасне християнство Близького Сходу презентується передовсім Східними не-ортодоксальними Церквами і Східними Католицькими Церквами, які посідають особливе місце і відіграють визначальну роль в екуменічному діалозі Католицької і Православної Церкви в контексті "східної політики" Ватикану та її імплементації Святим Престолом у векторних напрямках Рим-Константинополь, Рим-Москва.

Ключові слова: східне християнство, Східні не-ортодоксальні Церкви, Східні Католицькі Церкви, несторіанство, монофізитство, східно-сирійський обряд, олександрійський обряд, антиохійський обряд, вірменський обряд.

SUMMARY

Shepetyak O.T. Formation and modern state of the Eastern Non-Orthodox and the Eastern Catholic Churches. - The manuscript.

Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences on the specialty 09.00.11 - Religious studies. - Institute of Philosophy named after H.S. Skovoroda of the National Academy of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The thesis reveals the peculiarities of the Eastern Non-Orthodox churches' formation and proved that political circumstances played a much more important role than theological ones in their formation, that is, the incentive to separate into a

separate branch of Eastern Christianity was the desire to preserve its identity and the attempt to save itself from the cultural expansion of Byzantium. The breakdown of relations with the Churches of the Byzantine tradition did not mean the separation from Rome, the dialogue that laid the foundation for the establishment of the Eastern Catholic Churches, liturgically and historically related to the Eastern Non-Orthodox churches. On the basis of statistical analysis it is proved in the work that modern Christianity in the Middle East is represented primarily by Eastern Non-Orthodox Churches and Eastern Catholic Churches. It was in these Churches that the Alexandria, East Syrian, Armenian, and Antiochic liturgical rite, which were ousted from the use in the Churches of the Byzantine tradition, were preserved.

Key words: Eastern Non-Orthodox Churches, Eastern Catholic Churches, Nestorianism, Monophysitism, East Syrian Rite, Alexandria Rite, Antioch Rite, Armenian Rite.

АННОТАЦИЯ

Шепетяк О.Т. Становление и современное состояние Восточных не-ортодоксальных и Восточных Католических Церквей. – Рукопись

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Институт философии имени Г.С. Сковороды НАН Украины. – Киев, 2018.

В диссертации раскрыты особенности становления Восточных не-ортодоксальных Церквей и доказано, что политические обстоятельства сыграли в их формировании более существенную роль, чем богословские, то есть стимулом для их выделения в отдельную ветвь восточного христианства было желание сохранить собственную идентичность и попытки сохраниться от культурной экспансии Византии. Разрыв отношений с Церквями византийской традиции не свидетельствует об отделении от Рима. Об этом свидетельствует диалог, который положил начало становления Восточных Католических Церквей, литургически и исторически связанных с Восточными не-ортодоксальными Церквями. На основании статистического анализа в работе доказано, что современное христианство Ближнего Востока представляют прежде всего Восточные не-ортодоксальные Церкви и Восточные Католические Церкви. Именно в этих Церквях сохранились александрийский, восточно-сирийский, армянский и антиохийский литургические обряды, которые были вытеснены с употребления в Церквях византийской традиции.

Невзирая на то, что христологические споры V века были официальной причиной отделения Восточных не-ортодоксальных Церквей, его действительной причиной было желание угнетенных народов Римской

империи заявить о своей национальной идентичности и освободится от политической власти императора в сфере религиозной жизни. Для большинства христиан, которые поддержали раскол VI века, богословские вопросы оставались непонятными, но факт чрезмерного вмешательства императорской власти в жизнь Церкви был очевидным. Становление Восточных Католических Церквей, литургически и исторически родственных с Восточными не-ортодоксальными Церквями, раскрывает настоящее значение унии. Христиане древних Патриархатов Ближнего Востока считали, что великая схизма 1054 года является проблемой отношений Константинополя и Рима, но не имеет никакого отношения к другим Церквям Ближнего Востока. Восточные не-ортодоксальные Церкви в 1054 году, уже не поддерживали отношения с Константинопольской Церковью, и поэтому не считали проблемы Константинополя своими. Поскольку политические причины стимулировали борьбу коптов и сирояковитов против Византии, а не против Рима, с Римом они свои отношения никогда не разрывали, а поэтому и не нуждались с ним объединяться. Становление этих Восточных Католических Церквей стало только актом актуализации этого единства.

Восточные не-ортодоксальные Церкви представлены четырьмя литургическими традициями. В ареалах распространения каждой из них Церкви византийской традиции не являются доминирующими религиозными организациями. В ареале распространения александрийской и армянской литургических традиций доминирующими являются Восточные не-ортодоксальные Церкви, а в ареале распространения антиохийской и восточно-сирийской традиций доминируют Восточные Католические Церкви. Одним из наиболее важных аспектов каждой религии является обрядность. Среди восточных христиан сохранились пять литургических обрядов: византийский, антиохийский, восточно-сирийский, армянский и александрийский. Рост политической власти Константинопольского Патриархата привел к уничтожению автохтонных обрядов во всех Церквях, которые оказались под властью и влиянием Константинополя, и насаждения в них византийского обряда. Антиохийский, армянский, восточно-сирийский и александрийский обряды смогли выжить только в Восточных не-ортодоксальных и Восточных Католических Церквях.

Ключевые слова: восточное христианство, Восточные не-ортодоксальные Церкви, Восточные Католические Церкви, несторианство, монофизитство, восточно-сирийский обряд, александрийский обряд, антиохийский обряд, армянский обряд.